

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Мельниченко Н. М.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Статтю присвячено дослідженню правового регулювання припинення цивільно-правових договорів. Виявлена правова суть і значення припинення цивільно-правових договорів. Визначено поняття припинення цивільно-правових договорів. Проведений аналіз правових основ припинення цивільно-правових договорів. Уточнені критерії віднесення певних видів припинення цивільно-правових договорів до субординаційної структури співвідношення родового і видового поняття. Обґрунтовані пропозиції по вдосконаленню правового регулювання припинення цивільно-правових договорів.

Ключові слова: припинення, розірвання, договір, зобов'язання, сторони, боржник, кредитор.

Інститут припинення цивільно-правових договорів є одним з найважливіших інститутів в системі регулювання цивільно-правових відносин, практичне значення якого ще більш зросло за період переходу в Україні до ринкової економіки.

В умовах сучасної української економіки, коли старі господарські зв'язки порушені, в Україні мають місце систематичні неплатежі і інші негативні тенденції. У таких умовах проблема формування стабільних договірних стосунків є вельми актуальною. У Цивільному кодексі України 2003 року вона вирішується шляхом встановлення правил, регулюючих припинення цивільно-правових договорів. Проте процес правової регламентації інституту припинення цивільно-правових договорів на цьому етапі не завершений, оскільки до цих пір існує безліч недоробок і неточностей, допущених в період української економічної і політичної кризи, що все більш посилює процес правового регулювання суспільних стосунків в Україні.

Так, ні в Цивільному кодексі України, ні в інших нормативно-правових актах не приведено визначення поняття припинення цивільно-правових договорів, не вироблений критерій відмінності поняття припинення цивільно-правових договорів від поняття припинення суміжних цивільно-правових явищ, зокрема, цивільно-правових зобов'язань. Це свідчить про те, що в законодавстві недостатньо розроблена правова концепція припинення цивільно-правових договорів, що, у свою чергу, є відображенням проблеми відсутності правового забезпечення сфери регулювання договірних стосунків, які виникають між громадянами України і припиняються по різних юридичних підставах.

Тобто в правовому регулюванні припинення цивільно-правових договорів не вистачає систематичності визначення основних понять і цивільно-правових категорій, існують недоліки, які указують на необхідність комплексного наукового дослідження проблеми і правової основи припинення цивільно-правових догово-

рів. Тому метою даної статті є аналіз правових аспектів припинення цивільно-правових договорів.

Питанню правового регулювання припинення цивільно-правових договорів в науці цивільного права не приділяється належної уваги. І лише деякі правові аспекти припинення цивільно-правових договорів розроблені в науково-теоретичних дослідженнях, зокрема, в роботах Ротань В. Г., Харітонова Є. О., Беяневіч О., проте багато теоретичних і практичних питань припинення цивільно-правових договорів не розроблено або недостатньо розроблені в науковій літературі. Зокрема, відсутні наукові дослідження проблем співвідношення поняття припинення цивільно-правових договорів і поняття припинення цивільно-правових зобов'язань, визначення самого поняття припинення цивільно-правових договорів, а також віднесення тих або інших юридичних фактів до підстав припинення цивільно-правових договорів або ж цивільно-правових зобов'язань.

Метою дослідження є розробка наукових положень щодо правового регулювання припинення цивільно-правових договорів і підготовка пропозицій по удосконаленню законодавства України у сфері припинення цивільно-правових договорів.

Теоретичні основи дослідження склали наукові роботи провідних правознавців України і Росії. Використані наукові дослідження українських учених-юристів: Ротань В. Г., Беяневіч О., Побірченко І. Г., Харітонов Є. О. і Харітонова О. І., Сліпченко С. А., Червоний Ю. С., Фельдман А. М., Самойленко В. М., Дзера О. В. і Подопрігора О. А. і інших.

У статті використані також внески в правову науку Російської Федерації, здійснені Іоффе О. С., Мейером Д. І., Агарковим М. М., Брагинським М. І., Вітрянським В. В., Новіцким І. Б., Комаровим А. С., Гуєвим А. Н., Завідовим Б. Д., Саватьє Р., Красавчиковим А., Корецьким А. Д., Яковльовим В. Ф., Гавзе Ф. І., Сухановим Е. А., Толстим Ю. К., Сергєєвим А. П., Покровським І. А., Кабалкиним А., Денісовим С. А., Халфіною Р. О.

Емпіричну основу дослідження склали законодавство України і інших країн, правозастосовча практика, а також спеціальна наукова література по темі припинення цивільно-правових договорів.

Поняття припинення цивільно-правових договорів на сьогоднішній день є мало вивченим і таким, що досить поверхнево розуміється ученими, законодавцем і практиками термін.

Розділ 2 «Загальні положення про договір» Цивільного кодексу [4] не містить розділи під назвою «Припинення договору», крім того, Цивільний кодекс [4] не містить і самого визначення поняття припинення договору, що істотним чином утрудняє практичне застосування Кодексу з метою регулювання цивільно-правових відносин у сфері припинення договору.

В розділі 53 Цивільного кодексу [4] «Укладення, зміна і розірвання договору» ст. 651 визначає основні способи розірвання договору, якими є розірвання

договору за згодою сторін, а також інші способи, передбачені законом або договором, зокрема спеціальний спосіб розірвання договору – шляхом здійснення однієї із сторін договору односторонньої операції, – який застосовується у випадках, встановлених законом або договором.

Таким чином, з аналізу ст. 651 ЦК [4] можна зробити висновок про те, що законодавець в даній статті застосовує широке розуміння категорії розірвання договору, в яку він включає розірвання договору за угодою сторін і за рішенням суду на вимогу однієї із сторін договору. При цьому договір може бути розірваний і в результаті односторонньої відмови від договору в повному об'ємі або частково, тобто в результаті здійснення однієї із сторін односторонньої операції, яка несе за собою цивільно-правові наслідки для обох сторін договору.

Проте у ряді статей Цивільного кодексу [4] в підрозділі «Договірні зобов'язання» Розділу «Окремі види зобов'язань» існують випадки, коли законодавець застосовує як найбільш широке, родове поняття – припинення договору, по відношенню до якого розірвання договору повинне розумітися як видове поняття.

До таких статей відносяться ст. 729, 755, 781, 785, 823, 835, 1008, 1027, 1044, 1126, 1141 ЦК [4]. Таке розуміння співвідношення понять припинення договору і його розірвання дозволяє не ототожнювати між двома даними поняттями, що допомагає уникнути неправильного застосування норм цивільного права, зокрема неправильного застосування до всіх випадків дострокового припинення договору правив, які передбачені тільки щодо розірвання договорів.

Із змісту даних статей виходить, що припиненням договору є як розірвання договору, так і припинення договору по інших підставах.

Зокрема, спеціальними нормами встановлюються правила про припинення договорів в разі смерті однієї з його сторін. Крім того, підставою припинення договору доручення є визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмежено дієздатним або безвісно відсутнім, як вказано в п. 2 ч. 2 ст. 1008 ЦК [4]. За наявності таких підстав припиняється також договір управління майном відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1044 ЦК [4]. Підставою припинення договору управління майном визнається банкрутство фізичної особи-засновника управління, як передбачено в п. 8 ч. 1 ст. 1044 ЦК [4]. Визнання правовласника або користувача неплатоспроможним (банкротом) називається в п. 2 ч. 3 ст. 1126 ЦК [4] підставою припинення договору комерційної концесії. Підставою припинення договору комерційної концесії також є припинення права правовласника на торгівельну марку або інше позначення, передбачене в такому договорі, згідно п. 1 ч. 3 ст. 1126 ЦК [4].

Ст. 1141 ЦК [4] щодо договору простого товариства формулює підстави його припинення, як такі, які зустрічаються в інших інститутах зобов'язального права (визнання учасника недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його дієздатності, проголошення його банкрутом, смерть учасника-фізичної особи або ліквідація учасника – юридичної особи), так і що мають суто спеціальний характер, наприклад, передбачені п. 4 і 7 ч. 1 ст. 1141 ЦК [4] (припинення участі одні-

єї з учасників в договорі, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників; досягнення мети товариства або настання обставин, по яких досягнення мети товариства стало неможливим).

Слід також звернути увагу на правило, згідно якому відмова вигодонабувача за договором управління майном від отримання вигоди за таким договором несе за собою припинення договору управління майном у відповідності с п. 4 ч.1 ст. 1044 ЦК [4].

З урахуванням викладеного, правильним, на мій погляд, загальним визначенням припинення всіх без виключення цивільно-правових договорів буде наступне:

припинення цивільно-правового договору – це юридичний факт, що є, підставою припинення два зустрічних, кореспондуючих одне іншому зобов'язань, що виникли унаслідок укладення даного цивільно-правового договору, шляхом його розірвання, а також іншим способом, передбаченим законом або договором.

Отже, для встановлення системного підходу до розуміння інституту припинення цивільно-правових договорів, а також для правильного застосування цивільно-правових норм в області припинення цивільно-правових договорів, до Цивільного кодексу необхідно внести зміни, які полягають в наступному.

По-перше, Розділ 53 Цивільного кодексу [4] «Укладання, зміна і розірвання договору» слід назвати так: «Укладання, зміна і припинення договору». Така назва розділу дозволить відновити правову субординацію між припиненням цивільно-правового договору і його розірванням, яке полягає в їх співвідношенні як родове поняття, яким є припинення цивільно-правових договорів, і видове поняття, тобто розірвання цивільно-правових договорів.

По-друге, перед ст. 651 ЦК [4] слід помістити статтю під назвою «Поняття і способи припинення цивільно-правових договорів», в якій слід розмістити частку першу, таку, що містить наведене вище визначення поняття припинення цивільно-правових договорів, і частку другу, що містить правову норму наступного змісту: «Припинення цивільно-правових договорів здійснюється шляхом їх розірвання, а також іншими способами, передбаченими даним кодексом, зокрема, виконанням, передачею відступного, заліком зустрічних вимог, за домовленістю сторін, на вимогу однієї із сторін, прощенням довга, об'єднанням боржника і кредитора в одній особі, неможливістю виконання одного із зобов'язань сторін, смертю фізичної особи, ліквідацією юридичної особи.».

При цьому нині чинні ст. 598-609 ЦК [4] слід перенести у вищезазначений розділ «Укладання, зміна і припинення договору», замінивши в них слово «зобов'язання» на слово «договір».

Крім того, розділ 50 Цивільного кодексу [4] необхідно назвати не «Припинення зобов'язання», а «Припинення зобов'язань», оскільки унаслідок укладення цивільно-правового договору виникають два зустрічні цивільно-правові зобов'язання, які, відповідно, припиняються, відразу або через деякий час, унаслідок припинення такого цивільно-правового договору.

Ст. 598 ЦК [4] слід наповнити наступним змістом: «Зустрічні зобов'язання припиняються унаслідок припинення цивільно-правових договорів. Момент припинення зустрічних зобов'язань, що виникли унаслідок висновку окремих видів цивільно-правових договорів, встановлюється договором або законом».

Для більш глибокого розуміння поняття припинення цивільно-правового договору слід розгледіти, як співвідносяться поняття цивільно-правових договорів і поняття зобов'язань, враховуючи ту обставину, що вище перелічені поняття є суміжними цивільно-правовими явищами.

Згідно ч. 2 ст. 202 ЦК [4], договором є дву- і багатосторонній правочин. Операцією ж, відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК [4], є дія особи, направлена на придбання, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

Відповідно до ч. 2 п. 1 ст. 11 ЦК, договори і інші операції є підставою виникнення цивільних прав і обов'язків.

Оскільки в цивільному праві обставини, з якими норми цивільного права зв'язують встановлення, зміна, припинення, відновлення і тому подібне цивільних прав і обов'язків називаються юридичними фактами, то з ч. 2 п. 1 ст. 11 ЦК [4] випливає, що договори і інші правочини є юридичними фактами, на підставі яких виникають цивільні права і обов'язки. А відповідно до ч. 2 ст. 509 ЦК [4], договори і інші правочини є підставою виникнення зобов'язання.

Зобов'язання ж в ч. 1 ст. 509 ЦК [4] визначено як правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана зробити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання свого обов'язку. Звідси випливає, що поняття зобов'язання в Цивільному кодексі [4] використовується як синонім понять договору і правовідносини.

Викладене стосується не лише поняття припинення договору, а і інших близьких понять, в зміст яких включається термін «договір», таких як (одностороння) відмова від договору, (одностороння) відмова від виконання договору, одностороннє розірвання договору, розірвання договору, право вимагати розірвання договору. В більшості випадків це означає те ж, що і відмова від виконання зобов'язання або одностороння відмова від зобов'язання, припинення зобов'язання.

Проте, як вважає група учених, таких як Ротань В. Г., Карабань В. Я., Прітика Д. Н. [11] диференціація названих двох понять могла б придбати ознаку конструктивності. При цьому можна було б стверджувати, що припинення договору означає тільки припинення його як індивідуального регулювальника стосунків між особами, які його уклали, що зобов'язання одночасно з договором не припиняється, а припиняється воно відповідно до спеціальних правил, встановлених для зобов'язань. Але для цього необхідно, щоб законодавець чітко і послідовно розрізняє поняття припинення договору і припинення зобов'язання. Проте законодавець такої відмінності сьогодні частенько не робить.

В той же час з цілого ряду спеціальних норм випливає, що припинення договору не тягне припинення зобов'язання. Так, якщо проаналізувати приклад з судової практики, то з нього випливає наступне. Рішенням господарського суду за позовом банку (кредитора) було розірвано кредитний договір. Одночасно в мотивувальній частині рішення суду було вказано на те, що в зв'язку з цим припиняється дія зобов'язань поручительства і застави, якими забезпечувалося виконання кредитного договору. Банк звернувся із заявою про внесення змін до мотивувальної частини судового рішення. Заява була мотивована тим, що розірвання кредитного договору не припиняє кредитного зобов'язання, в межах якого позичальник зобов'язаний повернути суму кредиту, сплатити відсотки і пеню за порушення строків виконання зобов'язання. Виконання цих обов'язків і забезпечується поручительством і заставою. Вищий господарський суд погодився з доводами банку, оскільки кредитне зобов'язання слід вважати припиненим з моменту виконання боржником всіх обов'язків позичальника перед банком [12], а не з моменту набрання законної сили рішенням суду про розірвання договору.

Водночас, важливе значення для визначення правильного співвідношення категорій припинення цивільно-правових зобов'язань і договорів має правильне розуміння категорії припинення цивільно-правового зобов'язання. Харітонов Є. О. дає таке визначення зобов'язання: «припинення зобов'язання – це ліквідація з передбаченим законом або договором підстав суб'єктивних прав і обов'язків сторін договору» [13, с. 435]. Схоже визначення даного поняття дають Подопрігора О. А., Боброва Д. В., Довгерт А. С., Ковалів Н. С., Луць В. В., Дзера О. В., и Коваленко Т. П., Космін Ю. П., Ромовська З. В. і Щербина В. С. [29, с. 89], а саме: «припиненням зобов'язання називається таке його стан, при якому через обставини, передбачені законом, суб'єктивне право і обов'язок, що кореспондує йому, перестають існувати». Проте в останньому випадку підставою припинення зобов'язання визнано тільки закон, а договір не згадується. Це пов'язано з тим, що на час підготовки цитованої праці був чинним Цивільний кодекс 1963 року, розділ 19 якого не визначав поняття припинення зобов'язань, а тільки називав загальні способи припинення зобов'язань і розкривав їх зміст. Окремі підстави припинення зобов'язань встановлювалися щодо окремих інститутів зобов'язального права – купівлі-продажу (ст. 231 ГК 1963 р.), майнового найму (ст. 259 ГК 1963 р.). Визначення поняття припинення зобов'язання не наводиться і в Цивільному кодексі 2003 р. [4].

Коли в законі йдеться про припинення зобов'язання, то в більшості випадків не мається на увазі одночасне припинення двох зустрічних зобов'язань, які ґрунтуються на одному і тому ж двосторонньому договорі. При цьому йдеться про припинення зобов'язання як одностороннього правового зв'язку. Що стосується зустрічного зобов'язання, яке виникло на підставі того ж договору, що і перше зобов'язання, яке припиняється, то його доля повинна визначатися згідно положень законодавства, які в таких випадках підлягають застосуванню. Проте, в де-

яких випадках із закону чітко впливає, що в ньому під припиненням зобов'язання розуміється припинення двох зустрічних зобов'язань.

Таким чином, поняття зобов'язання, яке ґрунтується на договорі, в законодавстві, науці, господарській і судовій практиці часто замінюється терміном «договір». І хоча базовим поняттям, яке використовується в назві і змісті розділу 50 Цивільного кодексу [4], є термін «припинення зобов'язання», щодо окремих видів зобов'язань в ЦК [4] і інших актах цивільного законодавства переважно використовуються термін «припинення» або «розірвання» договору.

Не дивлячись на те, що, наприклад, при припиненні зобов'язання за домовленістю сторін на підставі ст. 604 ЦК [4], сторони можуть домовитися про припинення обох зобов'язань, що виникли на підставі одного договору і обумовлених одне іншим, – тільки щодо припинення зобов'язання заліком право ініціатора заліку перед іншою стороною обумовлюється припиненням зустрічного зобов'язання іншої сторони перед ініціатором заліку. Проте і в даному випадку законодавець байдужий до того, якою є доля зустрічного зобов'язання, що ґрунтується на тому ж договорі, що і зобов'язання, яке припиняється. При цьому долю зустрічного зобов'язання необхідно вирішувати в такий спосіб. По-перше, сторони не позбавлені права вирішити її за домовленістю між собою. По-друге, якщо сторони не домовилися про інше, то доля зустрічного зобов'язання, яке ґрунтується на тому ж договорі, що і зобов'язання, яке припиняється, вирішується залежно від того, в якій частині виконано зустрічне зобов'язання, застосовуючи при цьому в необхідних випадках ст. 1212 ЦК [4]. З визначення більшості договорів впливає, що зобов'язання однієї сторони договору своєю підставою має зустрічне зобов'язання іншої сторони. Якщо одне з них припиняється, то інше втрачає підставу. І якщо це останнє вважається виконаним на момент припинення першого зобов'язання, то отримане виконання набуває ознак безпідставного.

Щодо припинення зобов'язання Іоффе О. С. зазначав: «При зміні суб'єктів зберігається той же вид зобов'язання, але між іншими особами, тоді як при заміні одного зобов'язання іншим між тими ж самими суб'єктами колишній вид зобов'язальних зв'язків зникає, а новий з'являється. Тому в першому випадку повинна йтися про зміну і лише в другому – про припинення зобов'язання» [30, с. 184]. При розмежуванні понять припинення зобов'язання і припинення договору, як це пропонується деякими авторами [11, с. 718; 6, с. 463], слід враховувати, що для правильного застосування норм цивільного права необхідно співвідносити договір і зобов'язання як причину і наслідок, але при цьому, оскільки договір породжує дві обов'язки двох сторін, що кореспондують один одному, тобто два зустрічні зобов'язання, слід розуміти, що договір передує не одному зобов'язанню, а двом зобов'язанням. У такому разі припинення договору тягне припинення не одного, а двох зобов'язань, і припинення лише одного з двох зустрічних зобов'язань може потягти за собою припинення договору.

Так, якщо договір дарування передбачає передачу дарунку в майбутньому (у встановлений строк, із впливом певного строку, з настанням відкладальної умо-

ви), зобов'язання дарування припиняється, якщо дарувальник помре до настання моменту передачі дарунку (ч.3 ст. 723 ЦК [4]).

Також смертю набувальника припиняється зобов'язання довічного утримання (догляду), якщо у нього немає спадкоємців, або вони відмовилися від ухвалення спадку. У такому разі наслідком припинення зобов'язання буде перехід права власності на майно, раніше передане відчужувачем набувальнику, до відчужувача відповідно до ч. 2 ст. 757 ЦК [4].

Смертю наймача припиняються обидва зобов'язання, які ґрунтуються на договорі найму, згідно ч. 1 ст. 781 ЦК [4], якщо інше не встановлене законом або договором.

Частка перша ст. 7 Закону «Про оренді землі» передбачає перехід права на оренду земельної ділянки від громадянина-орендаря до спадкоємців.

Договір позики припиняється в разі смерті фізичної особи – користувача за договором позики згідно ст. 835 ЦК [4]. Це означає припинення обох зобов'язань, які ґрунтуються на такому договорі. При цьому витребування речі, яка була предметом договору позики, спадкоємцями у особи, у фактичне користування якому перейшла річ, здійснюється на підставі ст. 1212 ЦК [4].

Смерть повіреного-боржника в зобов'язанні доручення тягне припинення обох зобов'язань, які ґрунтуються на договорі доручення, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1008 ЦК [4]. При цьому взаємна заборгованість сторін успадковується на підставі ст. 1218 ЦК [4] з обмеженнями, встановленими ст. 1230, 1231 ЦК [4].

Смертю фізичної особи-учасника договору простого товариства припиняються зобов'язання, що ґрунтуються на такому договорі відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1141 ЦК [4]. В даному випадку до спадкоємців учасника договору переходять права і обов'язки, пов'язані з поверненням учасникам договору майна, яке вони раніше передали для цілей договору, і розділом майна і прав, які були придбані в процесі спільної діяльності (з обмеженнями, вказаними в ст. 1230, 1231 ЦК [4]).

Із загального правила ч. 1 ст. 608 ЦК [4] випливає, що смертю боржника припиняються зобов'язання щодо створення на замовлення і використання об'єкту права інтелектуальної власності згідно ст. 1112 ЦК [4], а також зобов'язання по управлінню майном відповідно до ст. 1029 ЦК [4], і інші зобов'язання, виконання яких вимагає кваліфікації або правового статусу боржника.

Необхідно також звернути увагу на те, що припинення зобов'язання смертю боржника тягне втрату правової підстави зустрічним зобов'язанням, яке ґрунтується на тому ж договорі, що і зобов'язання, яке припинилося смертю боржника. Проте виконанню воно не підлягає, оскільки якщо воно буде виконано, то таке виконання набуває ознаки безпідставного.

Наведені висновки ґрунтуються на загальному принципі цивільного законодавства, який впливає із змісту його численних положень та полягає в наступному. У визначеннях більшості цивільно-правових договорів, які наводяться в ЦК і інших законах, як правило, зазначається на їх оплатний характер (майно передається, робота виконується, послуга надається за плату, яка полягає в пере-

дачі грошової суми або в зустрічному продажі майна, виконання роботи, надання послуги). Тобто матеріальною підставою зобов'язання є зустрічне зобов'язання контрагента. Тому припинення одного із зобов'язань, що ґрунтуються на певному договорі, тягне припинення зустрічного зобов'язання, що ґрунтується на тому ж договорі. Якщо ж зустрічне зобов'язання було виконане раніше, таке виконання у зв'язку з припиненням першого зобов'язання, що ґрунтується на тому ж договорі, втрачає матеріальну підставу повністю або у відповідній частині, що і є підставою застосування ст. 1212 ЦК [4].

Отже, припинення зобов'язання смертю кредитора впливає на зустрічне зобов'язання, яке ґрунтується на тому ж договорі, що і зобов'язання, припинене смертю кредитора, в такі способи: 1) зустрічне зобов'язання, оскільки це не передбачено спеціальними нормами законів, не припиняється, але його виконання втрачає підставу. Якщо ж виконання буде проведено, то буде мати місце безпідставне отримання майна; 2) за наявності на день смерті кредитора заборгованості у нього за зустрічним зобов'язанням перед іншою стороною, ця заборгованість успадковується на підставі ст. 1218 ЦК [4] з обмеженнями, встановленими ст. 1230, 1231 ЦК [4]; 3) за наявності попередньої оплати за зустрічним зобов'язанням померлого, яке у зв'язку із смертю втратило підставу, до спадкоємців переходить право вимагати від іншої сторони повернення безпідставно придбаного на підставі ст. 1212 ЦК [4]. Ліквідація юридичної особи припиняє всі зобов'язання за участю цієї особи: як ті, де воно є кредитором, так і ті, де воно є боржником [6, с. 495].

Проте законодавець різницю між поняттям припинення договору і поняттям припинення зобов'язання ігнорує. Більш того, включивши в зміст договору, як вказано в ч. 1 ст. 628 ЦК [4], не лише умови, узгоджені його сторонами, але і «умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства», законодавець ще більш наблизив поняття договору до категорії зобов'язання, оскільки тепер зміст зобов'язання має бути ідентичним змісту договору, а різниця в їх змісті повинна полягати тільки в мірі надання такому змісту суб'єктивного характеру. При цьому умови договори, як узгоджені сторонами, так і обов'язкові для сторін згідно актам цивільного законодавства, мають більшою мірою об'єктивний характер, а зміст зобов'язання складають суб'єктивні права однієї сторони і обов'язку іншої [6, с. 462].

Чітко видно різниця між припиненням договору і припиненням зобов'язання на прикладі ст. 785 ЦК [4]. Зазначення на обов'язок наймача в разі припинення договору негайно повернути річ наймодавцю свідчить про те, що цей обов'язок входить до змісту зобов'язання, яке несе наймач перед наймодавцем. Проте свій обов'язок наймач може не виконувати впродовж тривалого часу. У цей час зобов'язання, яке виникло на підставі договору найму, існувати буде, не дивлячись на те, що договір є припиненим.

Припинення зобов'язання означає, що припиняють існування зобов'язання боржника зробити певні дії на користь кредитора або утриматися від дій і зу-

стрічне право кредитора. Виконання раніше існуючого зобов'язання після його припинення означає набуття кредитором майна без достатньої правової підстави і виникнення на боці суб'єкта, який був кредитором в припиненому зобов'язанні, зобов'язання, передбаченого ст. 1212 ЦК [4]. Припинення зобов'язання означає також, що з моменту припинення кредитор втрачає можливість захисту права, яке входить до змісту даного зобов'язання. Така можливість у кредитора може виникнути тільки за умови, якщо він спростує факт припинення зобов'язання.

Крім того, при визначенні кола підстав (юридичних фактів), що припиняють зобов'язання, слід враховувати, що такі підстави можуть встановлюватися прямо і опосередковано. В більшості випадків положення про припинення зобов'язань формується прямо. У інших випадках указується, наприклад, на припинення договору в певний спосіб. Це інколи безпосередньо і повністю припиняє зобов'язання, які на ньому ґрунтуються. Іноді встановлення правила про припинення договору означає припинення зобов'язання тільки зрештою. Такий висновок впливає як із змісту положень, які відносяться до окремих видів зобов'язань, так і із ст. 628 ЦК [4], яка визначає зміст договору.

Зобов'язання припиняється тільки у випадках, передбачених законом і договором, як на підставі ч. 1 ст. 598 ЦК [4], так і на вимогу однієї із сторін.

Припинення – остання стадія існування зобов'язання, із завершенням якого первинний юридичний зв'язок між сторонами, виражений в конкретному зобов'язанні, втрачається. Це поняття, яке охоплює як випадки, коли припинення здійснюється по волі сторін (наприклад, за домовленістю сторін – ст. 604 ЦК [4] і ін.), так і підстави, які не залежать від волі сторін (припинення зобов'язань після смерті фізичної особи – ст. 608 ЦК [4] або припинення зобов'язань в разі ліквідації юридичної особи). Припинення зобов'язання не виключає того, що в прямому зв'язку з ним між сторонами виникає нове зобов'язання, мета якого за загальним правилом – усунути дисбаланс у взаєминах сторін, зокрема, відшкодувати заподіяну шкоду, передбачену Главою 83 ЦК [4].

Таким чином, із ст. 598 ЦК [4] витікає, що під поняттям припинення зобов'язання розуміється не лише останній момент його існування, яким встановлюється межа в часі, до якої зобов'язання існувало і після якої воно вже не існує, а і певний період, впродовж якого зобов'язання ще існує, але вже йде накопичення юридичних фактів, які є підставою припинення зобов'язання. Таким чином, припинення зобов'язання може бути визначене як остання стадія його існування.

Поняттям припинення зобов'язання в ч. 1 ст. 598 ЦК [4] охоплюється як повне його припинення, коли перестають існувати всі обов'язки боржника і права кредитора, що кореспондують цим обов'язкам, так і часткове припинення (унаслідок часткового його виконання або з інших підстав). Весь перелік підстав припинення зобов'язань в ст. 599-609 ЦК [4] не указується. Передбачені лише такі підстави як: – належне виконання; – передача відступного; – залік; – домовленість сторін; – прощення боргу; – об'єднання боржника і кредитора в одній осо-

бі; – неможливість виконання зобов'язання; – смерть фізичної особи або ліквідація юридичної особи.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

– припинення цивільно-правового договору є підставою для припинення двох зустрічних зобов'язань, що виникли унаслідок укладення такого цивільно-правового договору, тобто причиною їх припинення;

– з цілої низки спеціальних норм випливає, що припинення договору негайно не тягне припинення зобов'язання;

– унаслідок укладення цивільно-правового договору виникають два зустрічні цивільно-правові зобов'язання, які, відповідно, припиняються, відразу або через деякий час унаслідок припинення такого цивільно-правового договору;

– у Цивільному кодексі відсутня правова субординація між припиненням цивільно-правового договору і його розірванням, яка полягає в їх співвідношенні як родового поняття, яким є припинення цивільно-правових договорів, і видового поняття, тобто розірвання цивільно-правових договорів. Проте у низці статей Цивільного кодексу в підрозділі «Договірні зобов'язання» Розділу «Окремі види зобов'язань» існують випадки, коли законодавець застосовує як найбільш широке, родове поняття «припинення договору» стосовно якого «розірвання договору» повинне розумітися як видове поняття. Таке розуміння співвідношення понять припинення договору і його розірвання дозволяє не ототожнювати ці поняттями, що допомагає уникнути неправильного застосування норм цивільного права, зокрема неправильного застосування до всіх випадків дострокового припинення договору правил, які передбачені тільки щодо розірвання договорів. Із змісту даних статей випливає, що припиненням договору є як розірвання договору, так і припинення договору з інших підстав. Зокрема, спеціальними нормами встановлюються правила про припинення договорів в разі смерті однієї з його сторін;

- поняття зобов'язання, яке ґрунтується на договорі, в законодавстві, науці, господарській і судовій практиці часто замінюється терміном «договір». І хоча базовим поняттям, яке використовується в назві і змісті розділу 50 Цивільного кодексу, є термін «припинення зобов'язання», щодо окремих видів зобов'язань в ЦК [4] і інших актах цивільного законодавства переважно використовуються поняття «припинення» або «розірвання» договору. Різниця в змісті поняття припинення зобов'язання і припинення договору повинна, на думку законодавця, полягати тільки в мірі надання такому змісту суб'єктивного характеру. При цьому умови договори, як узгоджені сторонами, так і обов'язкові для сторін згідно актам цивільного законодавства, мають більшою мірою об'єктивний характер, а зміст зобов'язання складають суб'єктивні права однієї сторони і обов'язку іншої.

Звідси випливає необхідність внесення змін і доповнень до Цивільного кодексу, зокрема:

- розділ 53 ЦК «Укладання, зміна і розірвання договору» назвати «Укладання, зміна і припинення договору»;

- перед ст. 651 ЦК помістити статтю під назвою «Поняття і способи припинення цивільно-правових договорів»;
- у статті під назвою «Поняття і способи припинення цивільно-правових договорів» розмістити визначення поняття припинення цивільно-правових договорів, а саме: «Припинення цивільно-правових договорів – це юридичний факт, що є, підставою припинення два зустрічних, кореспондуючих одне іншому зобов'язань, що виникли унаслідок укладення даного цивільно-правового договору, шляхом його розірвання, а також іншим способом, передбаченим законом або договором.», правило наступного змісту: «Припинення цивільно-правових договорів здійснюється шляхом їх розірвання, а також іншими способами, передбаченими даним кодексом, зокрема, виконанням, передачею відступного, заліком зустрічних вимог, за домовленістю сторін, на вимогу однієї із сторін, прощенням довга, об'єднанням боржника і кредитора в одній особі, неможливістю виконання одного із зобов'язань сторін, смертю фізичної особи, ліквідацією юридичної особи.»;
- ст. 598-609 ЦК перенести в розділ «Укладання, зміна і припинення договору», замінивши в них слово «зобов'язання» на слово «договір»;
- розділ 50 ЦК назвати не «Припинення зобов'язання», а «Припинення зобов'язань»;
- ст. 598 ЦК викласти в наступній редакції: «Зустрічні зобов'язання припиняються унаслідок припинення цивільно-правових договорів. Момент припинення зустрічних зобов'язань, що виникли унаслідок висновку окремих видів цивільно-правових договорів, встановлюється договором або законом».

Список літератури

1. Конституція України від 28.06.96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_118
3. Принципи міжнародних комерційних договорів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://eu-directory.ea-ua.info/index.php?act=show&doc_id=1&id=74
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Офіційний вісник України. – 2003. - № 11. – Ст. 461
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
6. Вісник Вищого арбітражного суду України, 2001 № 2, с. 101-102
7. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.] / [А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань]. – К. : А.С.К.; Севастополь, Ін-т юрид. дослідж. – Т. 2. – 2006. – 928 с.
8. Цивільний кодекс України: [Коментар]. – Х. : ТОВ „Одіссей”, 2003 – 832 с.
9. Цивільний кодекс України.: Коментар: у 2 т. / [Під заг. ред. Е. О. Харітонова, О. М. Калітенко]. – Х. : Одіссей. – Т. 1. – 2004. – 984 с.

10. Цивільний кодекс України: [Коментар]: у 2 т./ [Під заг. ред. Е. О. Харітонова, О. М. Калітенко]. – Х. : Одісей. – . –
Т. 2. – 2004. – 1500 с.
11. Притика Д. Н., Карабань В. Я., Ротань В. Г. Договірне право: загальна частина. Коментар до цивільного законодавства України / Д. Н. Притика, В. Я. Карабань, В. Г. Ротань. – Київ-Севастополь: Інститут юридичних досліджень, 2002. – 880 с.
12. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / [Під ред. Яреми А. Г., Ротаня В. Г.]. – К. : Реферат, 2005. – 336 с.
13. Харітонов Є. О., Старцев А. В., Харітонова О. І. Цивільне право України: [Підручник] / Є. О. Харітонов, А. В. Старцев, О. І. Харітонова. – Х. : ТОВ «Одісей», 2007. — 920 с.
14. Сліпченко С. А., Смотров О. І., Кройтор В. А. Цивільне і сімейне право : [Навчальний посібник] / С. А. Сліпченко, О. І. Смотров, В. А. Кройтор. – Х. : Еспара, 2007. – 336 с.
15. Радянське цивільне право. – М. : Вища школа. – . –
Т. 1. – 1985. – 525 с.
16. Халфина Р. О. Значення і суть договору в радянському соціалістичному цивільному праві / Р. О. Халфина. – М. : Видавництво Академії наук СРСР. 1954. – 237 с.
17. Цивільне право РРФСР. – М. : Вища школа. – . –
Т. 2. – 1993. – 567 с.
18. Цивільне право : [Підручник] / [Під ред. Е.А.Суханова]. У 2 т. – М. : БЕК. – . –
Т. 1. – 1998. – 231 с.
19. Цивільне право. Частина 1 і 2: [Підручник] / [під ред. Толстого Ю. К., Сергєєва А. П.]. – М. : ТЄІС, 1998. – 776 с.
20. Актуальные проблемы гражданского права / [Під ред. В. Ф. Яковлева, М. Я. Шиминовой, Т. В. Илларионовой]. – Свердловськ, 1986. – 123 с.
21. Кабалкин А. Зміна і розірвання договору/ А. Кабалкин. // Российская юстиция. – № 10. – 1996 р. – с. 22.
22. Комаров А. С. Изменение обстоятельств и договорные отношения (сравнительно-правовые аспекты) / А. С. Комаров. – М. : Издательство «Статут», 2000. – 255 с.
23. Красенив А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции / А. Красенив // У книг.: «Гражданско-правовой договор и его функции». – Свердловськ : УРГУ, 1980. – с. 74-75.
24. Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. – М. : Юр. лит. – 1950. – 646 с.
25. Саватье Р. Теория обязательства / Р. Саватье. – М. : Прогрес, 1972. – 440 с.
26. Яковлев Ст. Нове в договірному праві / Ст. Яковлев // Право і економіка. – № 12, 1994. – с. 12-13.
27. Денисов С. А. Заключение договором по гражданському праву Российской Федерации : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. А. Денисов. – М., 1999. – 25 с.
28. Корецкий А.Д. Договор в механизме правового регулирования. Автореф. канд. дисс. – Ростов-на-Дону, 1999. – 21 с.
29. Цивільне право: [підручник для студентів юридичних вузів та факультетів] / [Підпригора О. А., Боброва Д. В., Довгерт А. С., Кузнецова Н. С., Луць В. В., Дзера О. В., Коваленко Т. П., Космін Ю. П., Ромовська З. В., Щербина В. С.]. – К. : Вентурі., 1997. – 544 с.
30. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 625 с.

Мельниченко М. М. Понятие и общая характеристика прекращения гражданско-правовых договоров/ Н. М. Мельниченко// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63). № 2. 2011. – С. 345-358.

Статья посвящена исследованию правового регулирования прекращения гражданско-правовых договоров. Выявлена правовая сущность и значение прекращения гражданско-правовых

договоров. Определено понятие прекращения гражданско-правовых договоров. Проведен анализ правовых основ прекращения гражданско-правовых договоров. Уточнены критерии отнесения определенных видов прекращения гражданско-правовых договоров к субординационной структуре соотношения родового и видового понятия. Обоснованы предложения по совершенствованию правового регулирования прекращения гражданско-правовых договоров.

Ключевые слова: прекращение, расторжение, договор, обязательство, стороны, должник, кредитор.

Melnichenko N. Concept and general description of stopping of civil legal contracts/ N. Melnichenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 24 (63). № 2. 2011. – P. 345-358.

The article is devoted to a research of the legal adjusting of stopping of civil legal agreements. Legal essence and value of stopping of civil legal agreements is exposed. The concept of stopping of civil legal agreements is certain. The analysis of the legal basis to stop the civil-law contracts. Specified criteria for classifying certain types of termination of civil contracts for the structure of subordination relations of genera and species concepts. Justified proposals to improve legal regulation of termination of civil contracts.

Keywords: stopping, annulment, contract, liability, the parties, the debtor, the creditor.

Поступила в редакцию 07.09.2011 г.